

ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ О. О. РЯБІНІНА-СКЛЯРЕВСЬКОГО

Олександр Олександрович Рябінін-Скляревський (1878-1942) – військовий діяч, історик-архівіст. Закінчив Академію Генерального штабу (1907), Петербурзький археологічний інститут (1911). У січні-лютому 1918 р. – тимчасовий командувач корпусу армії УНР. У 1921-1937 рр. – помічник завідувача Одеського обласного відділення Єдиного державного архівного фонду України, науковий працівник Одеського губархіву, Одеського крайового і обласного історичних архівів, викладач Одеського Інституту народної освіти. Член комісії новітньої історії України Історичної секції Всеукраїнської академії наук, друкувався у її виданнях («Україна», «За сто літ» та ін.). Репресований у 1931 та 1937 рр. Помер у таборі ГУЛагу в 1942 році.

У статті розглянуто історико-літературознавчі дослідження українського вченого О. Рябініна-Скляревського (1878-1942), його публікації на сторінках журналів: «Былое», «Літературний архів», «Україна», «Записки українського наукового товариства в Києві». Розширено бібліографію історика, проаналізовано його маловідомі роботи, систематизовано та охарактеризовано діяльність вченого в напрямку історико-літературознавчих досліджень. Намічено тенденції для подальшого комплексного, тематичного вивчення робіт науковця.

Ключові слова: історик О. О. Рябінін-Скляревський, періодика, історико-літературознавчі дослідження, наукова робота, бібліографія.

В статье рассмотрены историко-литературоведческие исследования украинского ученого А. Рябинина-Скляревского (1878-1942), его публикации на страницах журналов: «Былое», «Литературный архив», «Украина», «Записки украинского научного товариства в Києві». Расширена библиография исследователя, проанализированы его малоизвестные работы, систематизирована и охарактеризована деятельность в сфере историко-литературоведческих исследований. Намечены тенденции для дальнейшего комплексного, тематического изучения работ историка.

Ключевые слова: историк А. А. Рябинин-Скляревский, периодика, историко-литературоведческие исследования, научная работа, библиография.

The article explores historical and literary study of the Ukrainian scientist A. Ryabinin-Sklyarevsky (1878-1942), his publications in the journals: «Byloe», «Literary archive», «Ukraine», «Note of the Ukrainian scientific organization in Kiev». Has been expanded the bibliography of the historian, analyzed his little-known works, systematized and described the activity in the field of historical and literary researches. Have been identified trends for further integrated, thematic study of historian's works.

Key words: historian A. A. Ryabinin-Sklyarevsky, periodicals, historical and literary studies, research work, bibliography.

У сучасному історіографічному просторі О. Рябінін-Скляревський переважно відомий як дослідник історії козацтва, суспільних і революційних рухів, знавець військової та архівної справи. Утім, творчість ученого в галузі літературознавства залишається поза увагою дослідників. Окремі відомості про діяльність О. Рябініна-Скляревського містяться в роботах: В. Андреева, С. Андреевої, С. Батуріної, О. Бачинської, Л. Белоусової, В. Бузейчука, Л. Гісцової, Г. Зленка, Л. Мельника, Я. Тинченка та ін. Єдиною фундаментальною працею, присвяченою історичу, залишається книга Г. Малинової та І. Сапожнікова «А. А. Рябинин-Скляревский: материалы к биографии». Отже, предметом даної розвідки є історико-

літературознавчі студії О. Рябініна-Скляревського. Актуальність проблеми полягає у вивченні творчого доробку науковця та розширенні бібліографії його праць, більшість з яких і досі не втратила своєї наукової цінності.

На сьогодні виявлено вісім робіт О. Рябініна-Скляревського з історико-літературознавчої проблематики. Перші з них з'являються в 20-х рр. ХХ ст. Так, у 1925 р. на сторінках журналу «Былое» була опублікована його стаття «Адам Мицкевич в ссылке в Одессе в 1825 году». Історик присвятив своє дослідження 100-й річниці перебування видатного польського поета, засновника польського романтизму Адама Міцкевича в Одесі [1]. Як відомо, поезію

А. Міцкевича високо цінували Т. Шевченко та І. Франко, перекладом його творів українською мовою займалися М. Рильський, М. Бажан, П. Тичина та ін.

Своє дослідження О. Рябінін-Скляревський побудував на матеріалах з Одеського історичного архіву (Фонд Ришельєвського лиця: Дело о кандидатах Виленского университета Ежовом и Мицкевиче; Дело о возвращении лицейю прогонных денег; Фонд Новороссийского генерал-губернаторства (Воронцовский фонд): Дело об Осипе Ежовском (наблюдения над образом жизни Мицкевича); Дело о польских эмигрантах, в числе коих находится Сорнецкий и Мицкевич. № 65; 1844 год»).

На початку статті О. Рябінін-Скляревський подав інформацію про життя та діяльність А. Міцкевича, а також висвітлив ті обставини, за яких він опинився в Одесі. Отже, в 1823 р. поет був заарештований у справі філоматсько-філоретських організацій, а в 1824 р. висланий з Литви. До 1829 р. він знаходився в Росії (Петербург, Одеса, Москва, знову Петербург). Дослідник відмітив, що під час перебування в Одесі А. Міцкевичу було 27 років – час фізичного та творчого розквіту. Ришельєвський лицей з професорами-масонами нагадував йому Віленський університет. Саме в цей період життя поета, вважає історик, вимальовуються контури його майбутньої поеми «Конрад Валенрод» (опублікована в 1828 р.). Головний герой твору – одинокий борець, який жертвує особистим щастям, заради спасіння народу. Цей образ, на думку О. Рябініна-Скляревського, нагадує самого А. Міцкевича, який присвятив своє життя боротьбі за краще майбутнє людства. Адже не випадково поет був серед засновників патріотичних молодіжних гуртків «філоматів» і «філоретів» («люблячих добротність»).

Такий героїчний образ А. Міцкевича, відданого борця за свободу та справедливість, на думку історика, був близьким багатонаціональній, волелюбній Одесі. Так, він писав: «Інтернаціональна Одеса, насичена повітрям таємних товариств близькістю (за морським сполученням) Європи, гостинно зустрічала польського поета» [2].

Науковий відгук стаття отримала лише в 1956 р. «Міцкевич напередодні повстання декабристів», під такою назвою була опублікована стаття С. Борового у збірнику «Литературное наследство». У своїй роботі історик дав коротку рецензію на статтю О. Рябініна-Скляревського. Так, С. Боровий, аналізуючи стан розробки проблеми, писав: «...Більш широке завдання поставив перед собою О. О. Рябінін у статті «Адам Міцкевич у засланні в Одесі в 1825 г.», вміщеній у 1925 г. в «Былом». Поклавши за основу документи, які зберігаються в одеському архіві, але не вичерпавши матеріали архіву до кінця, автор спробував дати нарис життя Міцкевича в Одесі. Проте, література питання залишилась Рябініну цілком невідомою. Він навіть не підозрював існування публікації Вержбовського. Незнайомство з біографічними матеріалами (навіть з тими, котрі наводяться з номера в номер життєписання поета) не дозволило досліднику правильно розтлумачити деякі факти, вперше встановлені ним самим. Отже, відгук досить

критичний, але С. Боровий підкреслив, що інших робіт, спеціально присвячених перебуванню А. Міцкевича в Одесі не існує, а відтак відзначає важливість праці О. Рябініна-Скляревського [3].

Безперечно, що сьогодні стаття О. Рябініна-Скляревського є історіографічним фактом, який заслуговує на дослідницьку увагу. Утім, робота не втратила свого наукового значення й для вивчення життя та діяльності всесвітньо відомого польського поета А. Міцкевича.

У 1926 році О. Рябінін-Скляревський налагодив діловий контакт з Михайлом Сергійовичем Грушевським (1866-1934) і отримав можливість друкуватися на сторінках київського наукового журналу «Україна». Перша стаття О. Рябініна-Скляревського на сторінках цього видання – «Українські пісні Якова Стефановича», опублікована в четвертому номері за 1926 р. У ній дослідник звернувся до історії громадського і народницького рухів в Україні [4].

О. Рябінін-Скляревський присвятив це дослідження Якову Васильовичу Стефановичу (1854-1915) – відомому революціонеру-народнику, члену київського відділення товариства «чайковців», члену товариства «Земля і воля», одному з лідерів групи «Черный передел». У статті вчений звертається до вивчення революційної роботи Я. Стефановича як головного організатора «Чигиринської змови», яка «мав гадку ширити серед народу революційні ідеї «землевольців» через кобзарів». Відтак, дослідник зупиняється на двох складених Я. Стефановичем агітаційних віршах, в яких автор «наслідує манеру Т. Шевченка та народних пісень. До першого віршу було підібрано мелодію, й сам автор цього твору навчив кобзарів виконувати цю пісню й поширювати її між людям». У своїй статті О. О. Рябінін-Скляревський опублікував обидва вірші Я. Стефановича, ввівши їх до наукового обігу.

Справа «землевольців» не допомогла справі «народників», «що не були зв'язані з народом краю, тобто з селянством, з його ідеологією, і даремні були їх спроби говорити якимись загальниками про передел, мир (громаду), ходаків тощо», – підсумовуючи, писав О. О. Рябінін-Скляревський. [5].

«Запорозька козаччина і Котляревський» – наступна стаття О. О. Рябініна-Скляревського, опублікована в журналі «Україна» у 1926 р. Дослідження історика, присвячене І. П. Котляревському (1769-1838) – видатному українському письменнику і культурно-суспільному діячу, який зіграв важливу роль у становленні нової української літератури та розвитку української літературної мови [6]. У своїй роботі автор спирався на праці істориків: А. О. Скальковського (1808-1898), М. П. Дашкевича (1852-1908), документи з архіву Новоросійського генерал-губернаторства тощо.

На початку статті вчений подав інформацію про військову службу І. П. Котляревського в царській армії з 1795 до 1808 р. Події тих часів надали змогу письменнику спілкуватися із задунайськими козаками: «Саме тут проходили задунайські запорожці з Туреччини через м. Килію. Тут провід над військом мав тоді Ланжерон, що по смерті Мейєндорфа

заступив його на посаді і спрямував запорожців за посередництвом Рішельє через Одесу на Кубань, як того хотіли самі козаки» [7].

У статті О. Рябінін-Скляревський акцентує свою увагу на відносинах О. Ф. Ланжерона (1763-1831) (підполковник французької армії, полковник голландської армії, генерал від інфантерії російської армії) та І. П. Котляревського.

Про початок військової служби І. П. Котляревського, О. Рябінін-Скляревський написав: «Перші роки своєї військової служби Котляревський (1795-1798 рр.) перебував в оточенні української природи та знайомих йому форм народного життя, до яких він звик ще з дитинства. Коли йому довелося жити на Херсонщині, то тут його оточувала рідна стихія. А вже після 1794-95 років багато запорожців осіло по степах Херсонщини, Таврії та Катеринославщини і в рр. 1805-08 кошовий чорноморський Бурсак заходжувався було зібрати цей розпорошений люд та перетягти на Кубань. Осадчі ці називали себе не інакше, як «козаками запорозького звання»».

О. О. Рябінін-Скляревський визначає два джерела, що надихали письменника І. П. Котляревського на написання поеми «Енеїда»: «Це латинський оригінал Вергілія та жива українська народна дійсність. Перше джерело, немов сонце в краплині води, відбилося в другому. Життя навколишнє нагадувало І. П. Котляревському рідну козаччину, людність, що тинялася степами та все прибувала зі старої України; часи недавнього минулого – часи козаччини й Запоріжжя так само жили ще і в народній масі. Мандрівне життя селянства, що сунуло на південь, шукаючи шматка хліба, відбилося не тільки в «Енеїді», а й в «Наталці-Полтавці» [8].

Під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр. І. П. Котляревський (у званні штабс-капітана) служив ад'ютантом генерала К. І. Мейендорфа – командира корпусу в складі Дністровської армії, а після його смерті корпусом командував О. Ф. Ланжерон. До своєї відставки (1808) І. П. Котляревський був у нього ад'ютантом. Саме під час служби, письменнику випала можливість спілкуватися із задунайськими козаками.

У 1808 р. І. П. Котляревський закінчив військову службу і починає займатися літературною діяльністю. О. Рябінін-Скляревський слушно зауважує на внутрішній боротьбі Котляревського – «москаля» і Котляревського – «запорожця» (щось подібне ми можемо прослідкувати і в житті самого О. О. Рябініна-Скляревського). На думку вченого, саме «зустріч Котляревського з рештками козаків-запорожців довершила його свідомість, тут він остаточно самовизначився національно...» [9].

«Українські мотиви в поемі О. С. Пушкіна «Полтава» – одна з найяскравіших статей О. О. Рябініна-Скляревського з історико-літературознавчої тематики, в якій автор спираючись на чисельні джерела спробував дослідити сторінки української історії. Надрукована стаття в журналі «Україна» (під редактуванням М. С. Грушевського) в першому номері за 1928 р. [10].

При написанні статті автор посилається на праці російського письменника В. Г. Белінського (1810-

1848), історика І. І. Голікова (1735-1801), українського історика М. І. Костомарова (1817-1885), історика М. П. Дашкевича (1852-1908), документи з архіву Новоросійського генерал – губернаторства, літературні твори поетів А. Б. Міцкевича і Д. Г. Байрона, французького письменника Вольтера.

Аналізуючи поему О. С. Пушкіна «Полтава», О. О. Рябінін-Скляревський розмірковує про викладені події, не відкидає близькості поеми до історичної правди, підтримує ідею: «що «Полтава» народилася на Півдні. Можна напевно сказати, що перші дві пісні повстали на Півдні під впливом «Мазепи» Вольтера, Байрона та легенд про Мазепу і козаччину. Третя пісня, безумовно, з'явилася пізніше, після студіювання вже І. І. Голікова та Феофана Прокоповича».

Проводить О. Рябінін-Скляревський і прямий зв'язок написання задуму «Полтави» «в хвилях волі, що перекотилася по Європі на початку 1820-х років, а народилася вона вже за тяжкої реакційної доби миколаївської. Тому українські мотиви й відгукнулися гучно в перших двох піснях, тому ж вони й завмерли в третій, залишивши тільки спомин про народну пісню (написану І. Мазепою), що сама тільки вона перенесла через віки величні думи про волю» [11].

Ідеї висвітлені О. О. Рябініним-Скляревським у його статті, як і постать самого гетьмана Івана Степановича Мазепи (1644-1709) залишаються актуальними і досі, але (в деякому плані) спірними.

У науковому збірнику «Записки українського наукового товариства в Києві» за 1928 р. опубліковано статтю О. О. Рябініна-Скляревського **«Задунайська Січ в народних переказах і писемництві»** [12]. У своїй роботі автор звернувся до вивчення історії Задунайської Січі на основі співставлення історичних праць та архівних матеріалів з одного боку, і народних переказів та літературних творів, з іншого.

О. О. Рябінін-Скляревський аналізує працю антрополога, етнографа, археолога – Ф. К. Вовка (1847-1918), надруковану у «Киевской старине» за 1883 р. Відомості про Задунайську Січ Ф. К. Вовк опублікував під псевдонімом Ф. Кондратович. Основою для написання епосу Ф. Кондратовича стало оповідання А. І. Коломийця останнього (тоді ще живого) січовика «цього Гомера Одисей Задунайської Січі». О. О. Рябінін-Скляревський уважав, що цінність оповідання А. Коломийця так велика, що її не можна замінити самими тільки історичними документами, бо їх замало в деяких періодах історії Січі.

«М. Ф. Комаров як одеський культурний діяч 1888-1913 рр.» – під такою назвою стаття О. О. Рябініна-Скляревського була опублікована в науковому журналі «Україна» в 1929 році [13].

Стаття присвячена Михайлу Федоровичу Комарову (1844-1913) – українському письменнику, бібліографу, критику, етнографу, фольклористу, перекладачу, лексикографу. О. Рябінін-Скляревський досліджує період життя письменника після його переїзду до Одеси (1887), де він і провів решту свого життя. Дослідник відзначає багатогранний талант М. Комарова, який написав «Нову збірку приказок» (надруковано у 1890 році), як лексикограф

(саме в Одесі) закінчує складання чотирьох томів російсько-українського словнику.

У 1891 р. були опубліковані праці М. Ф. Комарова «Оповідання про Антона Головатого» і «Оповідання про Богдана Хмельницького». Такі історичні оповідання і романи-хроніки були кращими засобами популяризації історичних знань. Окремо О. О. Рябінін-Склярєвський зупиняється на «Оповіданні про Антона Головатого та про початок Чорноморського козацького війська», в якому М. Ф. Комаров яскраво розкриває образ Головатого, як «талановитого адвоката перед царицею Катериною та великими московськими панями... Чорноморський кобзар увесь свій творчий талант витратив на пісні прохання та пісні хвали на пошану цариці та Потьомкіну, щоб допомогли знайти «На Тамань дорогу» [14].

За поглядами П. О. Куліша: «Запорожжя вносило розгардіяш та незгоду в епоху Руїни, що вели до скасування автономного життя України», такої думки був і М. Ф. Комаров [13]. У своїй статті О. О. Рябінін-Склярєвський звертаючись до літературної та наукової спадщини М. Ф. Комарова, робить акцент на еволюції його світогляду під час життя в Одесі.

Відділ рукописних фондів і технологій інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка у 1930-1931 рр. видавав науковий часопис «Літературний архів». На сторінках цього (випуск I-II) міститься стаття О. О. Рябініна-Склярєвського «Український друк і комітет цензури закордонної 1890-х років» (є доповненням до бібліографії О. Рябініна-Склярєвського), в якій автор звертається до дослідження заборон і обмежень друку та поширення україномовних видань у 70-90-х рр. XIX ст. в Україні загалом і зокрема на Одещині [15].

Охарактеризувавши утиски стосовно української мови у другій половині XIX ст., автор статті окремо зупиняється на постаті А. І. Півницького, – молодого цензора комітету закордонної цензури в Одесі, знавця української літератури. Всі книжки, виявлені на митниці, на пряму надходили до А. І. Півницького. Дослідник наводить приклад висновку цензора А. І. Півницького на книгу «В. Лукич «Рідний Зільник» (Львів, 1891): «Виступаючи за самостійність малоросійського народу і мови, цей збірник прагне міцно стояти на ґрунті народності і таким чином здобути для Малоросії самобутнє існування поряд з великоросіянами і поляками». Цього виявилось

досить для заборони збірника [16]. Подальший зміст статті історика розкриває критику А. І. Півницького на твори Лесі Українки, М. Ф. Комарова, М. М. Коцюбинського. Автор детально зупиняється на вилученні українських книг у історика О. І. Маркевича на кордоні у Волочеську та арешт його разом з дружиною жандармами, відмічаючи при цьому великий вплив закордонного друку на літературно-громадські кола України.

У статті «З доби романтизму» [17] О. О. Рябінін-Склярєвський аналізує п'єсу Семена Метлицького (опубліковану під псевдонімом Марко Онук) «Марфа Кочубеївна». Драма написана в стилі романтизму. Дослідник установив на основі архівних документів авторство п'єси, проаналізував її зміст, зупиняючись на постатях Івана Мазепи, Василя Кочубея та його дочки Мотрі, звернув увагу на постійну життєву проблему між поколіннями, проблему «батьків – дітей» та «дідів-онуків». О. О. Рябінін-Склярєвський зауважив, що драма С. Л. Метлицького «Марфа Кочубеївна» майже не має історичного підґрунтя, написана не на основі джерел і фактів, її основа – фольклор: «Драма ясно свідчить, що автор не студіював історичних джерел, не розібрався з фактами, типами, настроями доби: романтична уява заплуталась в лабіринті сцен. Тільки фольклор відбився в монологіях Мотрі, де автор звільнився історії, переспівом народних пісень».

У XIX столітті історична наука і «мистецтво слова» набувають українських національних форм, близькі за тематиками і часто мають одне підґрунтя. Після переїзду на постійне місце проживання до Одеси О. О. Рябінін-Склярєвський визначається зі своєю національною приналежністю, колом інтересів та сферою подальшої наукової роботи в якій не останнє місце зайняли історико-літературознавчі дослідження.

Наукові праці О. Рябініна-Склярєвського, на перетині історії та літературознавства, відображають лише один з багатьох напрямків його наукової роботи. Відтак, дослідження наукової спадщини історика продовжується (комплексно) відносно тематик, що досі не вивчені, серед них передусім: військова історія, козацтво, революційні та суспільно-політичні рухи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рябінін-Склярєвський А. А. Адам Мицкевич в ссылке в Одессе в 1925 г. / А. А. Рябінін-Склярєвський // Былое. – 1925. – № 4. – С. 154–163.
2. См.: Горский И. К. Адам Мицкевич / И. К. Горский. – М., 1955. – С. 83.
3. Боровой С. Я. Мицкевич накануне восстания декабристов / С. Я. Боровой. – Литературное наследство. – 1956. – Т. 60. – С. 468, 473.
4. Рябінін-Склярєвський О. О. Українські пісні Я. Стефановича // Україна. – 1926. – Кн. 4. – С. 62–63.
5. Там само. – С. 63.
6. Рябінін-Склярєвський О. О. Запорозька козаччина і І. П. Котляревський / О. О. Рябінін-Склярєвський // Україна. – 1926. – Кн. 2–3. – С. 159–163.
7. Там само. – С. 160.
8. Там само. – С. 161.
9. Там само. – С. 162.
10. Рябінін-Склярєвський О. О. Українські мотиви в поемі О. С. Пушкіна «Полтава»: (кілька дискусійних уваг до столітніх роковин поеми) / О. О. Рябінін-Склярєвський // Україна. – 1928. – Кн. 1. – С. 34–56.
11. Там само. – С. 50.
12. Рябінін-Склярєвський О. О. Задунайська Січ в народних переказах і писемництві // Наук. збірник за рік 1928. – К., 1928. – С. 108–138. – (Записки Укр. наук. т-ва в Києві: Іст. секція ВУАН, Т. XXVII).

13. Рябінін-Скляревський О. О. М. Ф. Комаров як одеський культурний діяч 1888-1913 рр. / О. О. Рябінін-Скляревський // Україна. – 1929. – Кн. 38. – С. 319–350.
14. Там само. – С. 323.
15. Рябінін-Скляревський О. О. Український друк і комітет цензури закордонної 1890-х років // Літературний архів. – Кн. 1–2. – Харків, 1930. – С. 221–236.
16. Там само. – С. 230.
17. Рябінін-Скляревський О. О. З доби романтизму / О. О. Рябінін-Скляревський // Літературний архів. – 1930. – № III-IV. – С. 138–153.

Рецензенти: д.і.н., професор П. М. Тригуб;
к.і.н., доцент О. С. Морозова.

© Капарулін Ю. В., 2011

Надійшла до редколегії 15.10.2010 р.